

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 127 2006

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2007 och för recensioner 1 september 2007.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

I *Samlaren* 127/2006 publiceras de bidrag av Hanif Sabzevari (Uppsala universitet) och Lisa Schmidt (Södertörns högskola) som belönats med Svenska Litteratursällskapets pris för bästa magisteruppsats i litteraturvetenskap läsåret 2004–05.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 91-87666-24-3

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2006

iska *Missnöjets Grunder* ganska flitigt diskuterats. Skälen till detta kan vara två. Dels försätter skrivsättet ”läsaren i ett perspektiv, i en stämning, i en önskan och förmåga att gå fram i ämnets riktning – och han uppfinnar på egen hand allt det öfriga osagda; ja kanske mycket mer, än som ens hade kunnat sägas af författaren” i enlighet med ”Om två slags Skrivsätt”, dels motiverar den in-ternerna debatt som förs i verket läsarna att fortsätta diskutera.

Vad gäller skaldens position i *Skaldens natt*, som är en total utanförposition, att vara ”intet” och måla blott – om vi för ett ögonblick sätter i parentes att texten är inramad – kan vi konstatera att utanförskapet icke alls behöver resultera i en ren poesi e.d. Utanförpositionen går också att använda för en samhällskritik möjlig blott för den som står helt utanför.

Gunilla Hermanssons avhandling inbjuder sålunda till vidare reflexion och diskussion. Mycket har hävdats i hennes drygt 400-sidiga volym innan hon slutar sin ”kuriöse samtale [...] vidende at i Almqvists univers er tausheden blot et ophold” (s. 419). Hon har inte lyckats finna Almqvist, eller ens velat finna Almqvist, men hon givit oss ett utmärkt bidrag för att belysa frågan varför det är omöjligt att finna honom.

Roland Lysell

Anders Burman, *Politik i sak. C. J. L. Almqvists samhällstänkande 1839–1851*. Brutus Östlings Bok-förlag Symposion. Stockholm/Stehag 2005.

Carl Jonas Love Almqvist har kallats ”Sveriges modernaste diktare” och han har förblivit det inte minst genom sina politiska idéer. Vänsterliberalismen har präglat stora delar av det senaste seklets politiska historia, om än ofta under andra namn än ”liberalism”. I Sverige var Almqvist en av de mest radikala pionjärerna för rörelsen. Tankarna vållade publicistiska explosioner efter utgivningen av *Det går an* i december 1839, men hade präglat stora delar av Almqvists författarskap dessförinnan och kom sedan att fördjupas under 1840-talet.

Som Anders Burman mycket riktigt konstaterar har Almqvist ”sällan fått det erkännande som en föregångsman i den svenska liberalismens historia som han förtjänar” (s. 272), trots att han var ”en av de mest mångsidiga och egensinniga

liberala tänkarna i Sverige under första hälften av 1800-talet” (s. 273). Det är därför en angelägen uppgift som författaren har tagit på sig.

Anders Burmans avhandling är framlagd i ämnet idéhistoria. Sambandet mellan de två ämnena litteraturvetenskap och idéhistoria är som bekant nära. I Stockholm ligger de inom samma institution, och ämnet idé- och lärdomshistoria växte ju fram ur litteraturvetenskap när den första professuren inrättades i Uppsala år 1932. På sätt och vis återvänder Anders Burman i sin avhandling till en tid när de bägge ämnena var ett. Mycket av den äldre Almqvistforskning han återoppar var främst idéhistoriskt inriktad, men gjordes under en tid innan idé- och lärdomshistoria hade blivit en egen disciplin. Några exempel är Martin Lammis studie av Almqvists ungdomsdiktning från 1915, liksom Olle Holmbergs, Algot Werins och Henry Ols-sons doktorsavhandlingar från 1920-talet. Men också senare insatser i Almqvistforskningen hade kunnat göras inom idé- och lärdomshistoria, åtminstone enligt den bredare och modernare konceptionen av ämnet. Här kan nämnas Stig Hellstens avhandling om Almqvist och äktenskapsfrågan (1951), Karin Westman Bergs avhandling om Almqvist och kvinnofrågan (1962) och Kurt Aspelins studie om Almqvists historieuppfattning och synen på svenskheten under 1840-talet (1979).

Skälen att behandla Almqvist idéhistoriskt är så uppenbara att det närmast förvånar att detta är den första avhandlingen i ämnet om honom. Genom sin insats som journalist och debattör i den liberala pressen under 1840-talet tillhörde han den politiska sfären. Och stora delar av hans författarskap tillhörde vad som på den tiden räknades till den lärda sfären, även om det knappast levde upp till universitetsprofessorernas krav – jag tänker exempelvis på hans språkläror, ett verk som den kulturhistoriska översikten *Menniskoslägetets Saga* (1839–41) och hans svenska ordbok (1842–44). Med sådana verk försökte Almqvist meritiera sig för ett pastorat, en professur eller tjänsten som riksarkivarie. Men den banan omintetgjordes av den svenska litteraturhistoriens kanske två sämsta utslag av karriärplanering – utgivandet av *Det går an* och det medarbetarskap i den liberala pressen som sträckte sig från 1839 till 1851.

Det är den senare tidsperioden som, fullt rimligt, sätter gränserna för Anders Burman avhandling. Förutom inledningen består den av tio kapitel. Det första summerar fem av Almqvists viktigaste intellektuella utgångspunkter (jfr nedan).

I andra kapitlet beskriver AB, med Jürgen Habermas terminologi, de olika offentlighetsformer som Almqvist arbetade inom – främst den borgerliga offentligheten, men också den mer konservativa ”ämbetsmannaoffentligheten” och den radikalare ”plebejiska offentligheten”. I kapitlet introduceras också det viktiga begreppet ”deliberativ reformism”. Enkelt uttryckt innebär den en reformideologi där vägen till framsteg och förbättringar går via överläggningar och diskussioner (det blir dock aldrig riktigt klart vari skillnaden består i gentemot ”deliberativ demokrati”). Vidare beskrivs här de fyra strategier Almqvist ville tillämpa för att nå dess mål: kritik av samhällets institutioner, bildningshöjning, synliggörande av samhällsproblem via litteratur och journalistik, samt skapande av ”associationer” (eller föreningar). Ytterligare ett par förutsättningar för Almqvists tänkande behandlas i det tredje kapitlet. Det behandlar betydelsen av ”den dubbla revolutionen”, alltså impulserna från dels den industriella revolutionen, dels de politiska revolutionerna i Frankrike (inte bara den stora revolutionen, utan också julirevolutionen 1830 och februarirevolutionen 1848). Effekterna av dessa dubbla revolutioner fångar Anders Burman via en del material kring Almqvists resa till Paris och London 1840–41.

Resten av avhandlingen ägnas några dimensioner i Almqvists eget samhällstänkande. I kapitel 4 behandlas hans syn på skolan och uppfostran (främst utifrån programskriften *Om Svenska Uppfostringsväsendet*, 1840), i nästa kapitel synen på människan och familjelivet (fångad genom *Det går an* och debatten kring denna), och i följande kapitel några aspekter på Almqvists religiösa tänkande. De tre följande kapitlen ägnas Almqvists historiesyn, hans syn på skandinavismen och nationalismen, och till sist hans överväganden gällande representationsreformen och möjligheterna till en modern demokrati. Kapiteln visar tillsammans hur Almqvist gång efter gång anslöt sig till liberala ståndpunkter. I det avslutande kapitlet dras trådarna samman för en närmare beskrivning och perspektivering av Almqvists liberalism.

Det är en rik, nästan överrik, framställning Burman har åstadkommit. Den fångar och summerar Almqvist politiska tänkande under fyrtio-talet, ger en klar och pedagogisk bild över hans viktigaste idéer och hur de förhåller sig dem hos andra viktiga tänkare från tiden. Tillsammans bildar det vad man kan kalla en tjock idéhistorisk

beskrivning. Och till det kommer att underarbetet är mycket gott vad gäller redovisning av omkringsläsning och tidigare forskning.

Om allt detta är plussidan så kan på minus-sidan noteras två saker. Den ena är formell och består av bristen på ett titelregister (det register över personnamn som nu finns är användbart, men för den som vill orientera sig vidare i Almqvists tänkande hade ett verkregister varit önskvärt). Den andra anmärkningen är att själva undersökningens bredd ibland går ut över nyhetsvärdet. Med nödvändighet måste avhandlingen referera och summera sådant som tidigare forskare redan behandlat utförligt tidigare – Algot Werin och Kurt Aspelin om Almqvists nationalism, Aspelin om Almqvists historiesyn, Werin, Alf Kjellén, Gunnar Balgård och Aspelin om förhållandet till de förmarxistiska utopiska socialistiska tankarna, Bertil Romberg om skandinavismen, Karl Warburg, Stig Hellsten och Eva Borgström om debatten kring *Det går an*, Werin och Hellsten om den kristliga liberalismen, Erik Petzäll om Straussdebatten, etc.

Kanske hade det varit möjligt att sovra ytterligare och strama åt framställningen. Samtidigt har utförligheten naturligtvis ett pedagogiskt värde – avhandlingen blir som helhet en bred införelse i Almqvists samhällstänkande. Och den har naturligtvis också åtskilliga inslag av nyforskning och nya perspektiv. Där finns naturligtvis analysen av Almqvists liberalism (som jag återkommer till), liksom det mycket fina avsnittet ”Vad är en människa?” (s. 138–142) och kapitlet om representationsreformen och demokratin (kap. 9). Specialisterna kan också glädja sig åt att Burman har dragit fram ett nytt dokument av Almqvist, en skrivelse till Stockholms reformsällskap om vilka åtgärder som behövs för att bredda det politiska intresset (s. 267).

Att disponera avhandlingen måste ha varit svårt eftersom Almqvists tänkande kring samhället är så sammansatt. Även om man kan dela in hans tänkande i olika kategorier så är de inte åtskilda från varandra. De liknar inte delarna i ett hus så mycket som ett färdigt bakverk – och det är enklare att ta taket från ett hus än citronen ur en citronpaj. Synen på människan är förbunden med den på Gud, nationen, uppfostran och framsteget.

Sannolikt är det skälet till att avhandlingen tar ganska litet hänsyn till kronologin i Almqvists liv och tänkande. Så behandlas resan till Frankrike

innan *Om Svenska Uppfostringsväsendet*, som i sin tur behandlas innan *Det går an*, trots att kronologin i Almqvists liv var den omvända. Kapitlet om Gud kommer långt in i avhandlingen, trots att den religiösa tron var grundläggande för Almqvists tänkande (den kommer ju också först bland aspekterna i kap. 1). På sätt och vis skymtar en annan möjlig struktur i avhandlingen i kap. 2, där Anders Burman lyfter fram Almqvists fyra strategier som är kärnan i den deliberativa reformismen. En radikalt annorlunda disposition hade varit att fördjupa analysen av dem och låta avhandlingen byggas i fyra block kring dess strategier.

Vad gäller formalia ska bara några skönhetsfläckar nämnas. I den fina forskningsöversikten saknar jag två namn. Det ena är Karl Warburg, vars helhetsbild av Almqvist i *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (2 uppl., 3–4, 1913–1915) och på andra ställen borde ha lyfts fram mer – Warburg hade intresse och sinne för just Almqvists samhällstänkande. Den andra luckan gäller Bertil Romberg, den som mer än någon annan har lyft fram Almqvists journalistik. Det påpekas mycket riktigt i diskussionen av källmaterialet (s. 18), men vad Romberg skrivit i frågan nämns alltså inte i översikten (det rör sig om inledningar, uppsatser, kapitel i hans monografier om Almqvist).

Läsaren av avhandlingen bör observera att noterna har förskjutits i avslutningskapitlet. Nuvarande not 7 i texten har nummer 8 i notavdelningen, och så fortsätter det till den sista noten (21 i texten, 22 i notavdelningen).

Till Anders Burmans verkligt centrala material hör Almqvists tidningsartiklar, publicerade i den liberala pressen från 1839 och fram till landsflykten. Främst skrev han i *Aftonbladet*, men också i *Jönköpingsbladet*, *Dagligt Allehanda*, *Freja* och andra tidningar.

Ett problem i sammanhanget är dock att vi inte riktigt vet vilka artiklar Almqvist skrev. Under hans tid var ju de allra flesta artiklarna i dagspressen anonyma eller publicerade under ogenomskinliga signaturer. Det gör det svårt att veta exakt vilka artiklar som är av Almqvist.

Ändå finns naturligtvis olika typer av material som förtecknar Almqvists journalistik. Presentation av dem blir bara partiell i avhandlingen (se främst s. 302, not 16) och det finns därför skäl att här ge en översikt av källäget.

Almqvist ska själv ha lämnat de uppgifter om sina tidningsartiklar som resulterade i förteckningen i *Svenskt Biografiskt Lexikon* (ny följd, bd

1, 1857–58, s. 376–378). Ett annat samtida material är den samling urklippta artiklar som anses ha tillhört Almqvist själv. Den finns numera i den Carlanderska samlingen i Göteborg (detaljerat förtecknad i en bokauktionskatalog från 1892). Tillsammans ligger förteckningen i *SBL* och den Carlanderska samlingen i hög grad till grund för förteckningen i Johan Axel Almqvists bibliografi *Almqvistiana* (1892). Den Carlanderska samlingen rymmer 202 artiklar och i *Almqvistiana* förtecknas 242 artiklar.

Efter Almqvists livstid har åtskilliga forskare ägnat sig åt att attribuera ytterligare artiklar till Almqvist. Den största insatsen har gjorts av Ruben G:son Berg, som i några tidningsartiklar på 1930-talet attribuerade ytterligare 248 artiklar från åren 1842 till 1847. Till det kommer ytterligare attribueringar som har gjorts av Karl Warburg, Algot Werin, Karin Westman Berg, Kurt Aspelin m.fl. Bertil Romberg har i en översikt av materialläget kommit fram till att antalet artiklar av Almqvist kan beräknas till ca 700 (*Journalistik* 1, s. 19).

Skälen att attribuera artiklarna till Almqvist varierar. Ett skäl – som är ytterst ovanligt – är att Almqvist själv undertecknade artiklarna. Ett annat är att han senare arbetade om dem och gav ut dem i bokform (så skedde i *Törnrosens Bok*, i *Om Svenska Uppfostringsväsendet* och *C. J. L. Almqvist Monografi*). Ett tredje skäl är att Almqvist har tagit på sig författarskapet i brev, och ett fjärde att artiklarna förtecknas på listan i *SBL* eller ingår i den samling klipp som ska ha tillhört honom (dvs i den Carlanderska samlingen).

Om dessa skäl är starka för att attribuera till Almqvist så finns sedan en rad skäl av mindre styrka. Främst gäller det stilistiska indikationer av den art som innebär att artiklarna verkar vara av Almqvist, måste vara av Almqvist, driver samma idéer som han gjorde, är inlägg i strider som han förde, etc. – alltså attribueringar som i egentlig mening saknar yttre stöd. Åtskilliga av de artiklar som numera tillskrivs Almqvist har attribuerats till honom av sådana skäl.

Det finns ett parti i avhandlingen som heter ”Källmaterial: Almqvist som journalist” (s. 18–23), men där skyndar Burman ganska snabbt förbi frågan om eventuella problem i attribueringen. I många fall är nu attribueringsfrågan inget problem i avhandlingen (de flesta centrala artiklarna är vad som kan kallas säkra Almqvistartiklar) men i vissa fall gungar attribueringarna och därmed Burmans idéhistoriska resonemang. Hur säkra

slutsatser kan man egentligen dra om Almqvists tänkande utifrån artiklarna?

Hur besvärlig attribueringarna kan vara framgår av Burmans avsnitt om en korrespondensartikel från Köpenhamn, publicerad i *Aftonbladet* den 27 december 1845 (behandlas i avh. s. 231 ff). Burman redogör för uppfattningen om artikeln i en not (not 15, s. 388) – enkelt uttryckt är det att *Almquistiana* har attribuerat artikeln till Almqvist, medan flera senare forskare har tyckt annorlunda. Burman stannar för att anse att Almqvist har skrivit artikeln. Jag tycker dock att frågan kunde ha granskats mer i sak än att enbart väga olika forskares åsikter mot varandra som om de var likvärdiga. Så bygger Arne Bergstrand sitt avvisande av att Almqvist skulle ha skrivit artikeln på en uppgift om vilka som skrivit artikelserien i *Jönköpingsbladet* den 18 april 1846 (1953, s. 439 not 20). Det finns dessutom flera saksäl för att tvivla på att artikeln skulle vara av Almqvist. Jag vill peka på ett par källor som ger skäl som ingen som tagit upp frågan har diskuterat. Ett är att den inte finns med på listan över tidningsartiklar i *SBL* eller bland urklippen i den Carlanderska samlingen. Och ett annat är Almqvist själv sade att han inte skrivit någon av artiklarna i den serie som den nämnda artikeln skulle ha inlett. I ett brev till sin halvbror Fridolf den 26 januari 1846 säger Almqvist att det är O. P. Sturtzen-Becker som har skrivit artiklarna (de omgicks då flitigt i Köpenhamn), och att skälet till att Almqvist antagits ha skrivit den är att det är lätt hänt ”att man förblandas med andre, när man är känd för vän af samma tänkesätt öfverhufvud”. Almqvist kan naturligtvis ha ljugit (han hade skäl att tona ner sin liberalism gentemot Fridolf), men jag menar att skälen övervägande talar för att han faktiskt inte skrivit artikeln.

Om denna artikel är av Almqvist ger kanske inte så dramatisk effekt för avhandlingen (som han själv påpekade stämde ju idéerna i den med hans egna), men besvärligare blir det naturligtvis med artiklar där attribueringen är osäker, samtidigt som de idémässigt skiljer sig från andra inlägg av Almqvist. En sådan artikel är ”Slafveri i England” (*AB* 28 juni 1842) som behandlas utförligt och intressant i avhandlingen (s. 96–98). Den ger en skakande bild av arbetsförhållandena i en engelsk kolgruva, där en naken kvinna tvingas krypa genom en gruvgång med en vagn spänd efter sig. Så bistra är villkoren att artikelförfattaren ifrågasätter de invanda begreppen om äganderätt

– kan någon verkligen få äga så många tillgångar att han i praktiken äger andras liv? Som Anders Burman påpekar i sin analys skulle detta egentligen vara enda gången Almqvist ifrågasatte den privata äganderätten.

Men är artikeln verkligen av Almqvist? Den förtecknas inte i *SBL* och finns inte i Carlanderska samlingen. Men i *Almquistiana* anges den som skriven av Almqvist (nr 54, s. 216), Ruben G:son Berg antog att den var av Almqvist och artikeln har sedan tryckts i Folke Isakssons urval ”*Det går en åska genom tidevarvet*” (1972). Men det finns andra uppfattningar om artikeln. När Algot Werin vid början av tjugotalet bedömde vilka artiklar Almqvist hade skrivit, menade han att ”Slafveri i England” sannolikt var av Gustaf Hierta (det bör betonas att Burman inte hade tillgång till Werins anteckningar). Artikeln saknas också i Rombergs urval av Almqvists journalistik (Romberg hade tillgång till Werins excerpter). Bilden är alltså delvis splittrad, men det mesta tyder på att Werin hade rätt och att de tankar artikeln uttrycker inte var Almqvists egna.

Det är viktigt att minnas att de här bägge artiklarna är undantagsfall av osäkerhet i resonemang som annars är nyanserade och övertygande. Jag följer Burman i många andra attributioner. Ändå visar de här bägge fallen att frågan om attribueringen av artiklar till Almqvist måste tas upp till förnyad prövning. En rimlig metod vore då att börja med den corpus som kan betecknas som ”säkra” Almqvistartiklar och med modernare metoder för att fastställa stilsignalement sedan jämföra dem med de ”osäkra” artiklarna med avseende på språkliga särdrag. Enligt min uppfattning har Almqvistforskningen sannolikt överskattat hans insats och underskattat den från andra samtida tidningsmän – som ofta kunde skriva i en stil som ytligt sett liknande Almqvists.

Anders Burman utesluter i stort sett Almqvists skönlitterära verk ur sin framställning, även om de tas upp som belysande jämförelser på några ställen. Skälen till uteslutningarna redovisas på s. 22–23. De är kloka och i stort sett övertygande, men utan att egentligen vilja tvinga in mer skönlitteratur i avhandlingen skulle jag vilja diskutera dem.

Så här heter det hos Burman när han motiverar att han kommer att använda Almqvists ”skönlitterära produktion” endast ”i begränsad utsträckning” (s. 22):

”Detta beror dels på den praktiska omständig-

heten att Almqvist inte mer än undantagsvis tog upp politiska frågor i skönlitterär form vilka han inte också på ett liknande sätt diskuterade i sina tidningsartiklar, dels på den teoretiska insikten att det utifrån en skönlitterär text alltid är vanskligt att uttala sig om en författares politiska ståndpunkter eller intentioner.” (s. 22)

Stycket säger alltså att journalistiken och facktexterna (för att använda en anakronistisk term) är de bästa källorna för att komma åt Almqvists politiska tänkande. Det väcker följande tre invändningar:

(1) Motsäger inte början och slutet av citatet varandra? I början sägs att det finns liknande diskussioner av politiska frågor i skönlitterär form och i journalistiken – men i slutet sägs tvärtom att skönlitteraturen av vissa teoretiska skäl skulle vara annorlunda än journalistiken vad gäller att belysa författarens politiska ståndpunkter.

(2) Jag håller gärna med Burman om att Almqvist i sina skönlitterära verk brukade spela med idéer, testa dem mot varandra, leka och byta position. Det var en metod som delvis var förbunden med en religiös och romantisk lekestetik (som presenteras fint i avhandlingen). Men metoden var också, menar jag, förbunden med det är som avhandlingens huvudtema, den deliberativa reformismen. Som många romanförfattare gjorde Almqvist sina romaner till arenor där olika röster talade med och mot varandra. De var diktade världar där argument och världssyner fick konfronteras. Oftast skedde det så att ingen av personerna direkt var Almqvists språkrör, men samtidigt går det att använda annat material för att visa vilka personer som låg närmast hans egna åsikter. Alexander Medenberg i *Tre Fruar i Småland* har mer gemensamt med Almqvist än den skurkaktige Zeyton – och det blir Medenbergs synsätt som vinner. På samma sätt går det i exempelvis *Det går an*, *Gabrièle Mimanso* och *Smaragd-Bruden*. Almqvists fyrtiotalromaner är ofta konstruerade för att visa hur sanningen och utvecklingen måste segra. Men de talar inte med en röst, utan med flera – som vore de en tankens parlament. Kanske kan man uttrycka det som att artiklarna är monologer i den deliberativa reformismens överläggningar, romanerna snarare samtal och simuleringar av möjliga verkligheter.

(3) När Burman spelar ut journalistiken mot skönlitteraturen tycks han mena att den förra är en mer pålitlig källa för kunskaper om Almqvists politiska tänkande. Men egentligen borde journa-

listiken ha utsatts för en liknande källkritisk prövning som skönlitteraturen. I *Afionbladet* måste ju Almqvist följa tidningens politiska linje, och Hierta (redaktören) var känd för att skära i artiklar, arbeta om och mildra. Emil Key talade exempelvis om Hiertas ”passion att hacka sönder” andras artiklar (Key 1915, s. 164.) Och Almqvist klagade faktiskt själv på denna Hiertas metod i några brev (ex till Hierta 1 dec. 1845).

I detta problem finns ytterligare en dimension. Burman ansluter sig ju till den gamla föreställningen att Almqvist måste vara mer moderat i *Afionbladet*, medan han i *Jönköpingsbladet* kunde ge mer uttryck åt en radikalare liberalism som låg närmare hans egna åsikter. Visst ligger det mycket i tanken (Hierta på *Afionbladet* styrde tidningens linje och Almqvist betydligt mer än Johan Sandwall gjorde på *Jönköpingsbladet*). Men man ska inte glömma att Almqvist skrev för pengar och pensum i *Jönköpingsbladet*. Han var skyldig redaktören Johan Sandwall pengar för ett lån och de skulle betalas tillbaka med tidningsartiklar eller manuskript till böcker. Man kan ställa sig frågan i vilken grad hänsyn till tidningens linje påverkade vad och hur Almqvist skrev. Dessutom måste man räkna med en källkritiskt viktig gräns i Almqvists medarbetarskap i *Afionbladet* från våren 1846. Innan dess var han relativt fristående, ”frilans” med ett modernt ord. Men efter det fick han fast anställning, arbetade nära tillsammans med Hierta och hade till yrke att driva tidningens politiska linje. Han hade alltså mindre möjlighet att driva en egen politisk linje.

Genom hela sitt författarliv var Almqvist ovanligt känslig för omvärldens förväntningar och reaktioner. Därför är det vanskligt att räkna med någon ”ren” intention hos honom. Självklart ska man vara försiktig med att dra några slutsatser om hans politiska tänkande ur hans skönlitterära verk, men också hans tidningsartiklar måste behandlas med försiktighet.

Tidigt i avhandlingen finns ett föredömligt klart avsnitt, ”Syfte – frågeställning – metod” (s. 14–18). Där sägs med en gång att syftet är att ”beskriva, kontextualisera och analysera Almqvists samhällstänkande från slutet av trettioåret till 1851” (s. 14). Senare sägs att avhandlingen är ”kontextuellt orienterad” (s. 15), vilket betyder att ”Almqvists texter och idéer kommer att tolkas i relation till de politiska, sociala och intellektuella sammanhang i vilka de formulerades och som de hänvisar till” (s. 15). Dessa sammanhang sägs se-

dan vara två, dels ett svenskt, dels ett allmäneuropeiskt. Vidare sägs att jämförelserna ”inte primärt syftar till att lokalisera ursprunget och källorna till Almqvists politiska idéer” (s. 16). Som så ofta när termen ”kontextualisera” används får den alltså täcka en lägre ambitionsnivå – att jämföra, inte förklara.

Termen kontextualisera är notoriskt oklar, vilket syns på en del ställen senare i avhandlingen. I upptakten till kap. 1 talas om ”att ta fasta på olika tankekomplex och intellektuella rörelser som påverkade tänkaren i fråga”, något som kallas en ”kontextuell infallsvinkel” (s. 30). Här får termen alltså avse förklaring, snarare än en allmän jämförelse. Burman tycks ha menat att ”förklaring” är en delmängd av ”jämförelse”, och att kontextualisering innefattar bägge. Därmed bibehåller ordet ”kontext” den suddighet som den ofta dras med. För hur väljer man kontext när ambitionen inte är att förklara utan bara att jämföra?

Inte överraskande kombinerar Burman bägge metoderna – ibland jämför han, ibland förklarar han. Ibland sätts Almqvist in i idétraditioner som verkligheten har påverkat honom – i den meningen att han läst eller åtminstone hört talas om tänkaren – och ibland sätts han in i större idémässiga sammanhang som mer förekommer som koordinater. I det senare fallet finns dock inte sällan andra kontexter som kanske varit mer adekvata.

Första kapitlet vill klargöra fem intellektuella utgångspunkter för fyrtiotalets Almqvist. De är, som framgår av innehållsförteckningen, fem: (1) Odogmatisk kristendom (2) Swedenborgianism (3) Tysk idealism och romantik (4) Upplysningen (5) Utopisk socialism.

Här vill jag sätta ett utropstecken efter Upplysningen; det är utmärkt att den idéströmningen bakom Almqvists tänkande lyfts fram. Sannolikt var den viktigare för Almqvist än man i allmänhet har räknat med, även om Algot Werin fint har lyft fram den i sin avhandling (se särskilt kap. ”Kristlig liberalism”).

Annat i listan ter sig dock mer problematiskt. Varför skiljs exempelvis Swedenborgianismen ut från odogmatisk kristendom (är skillnaden verkligen så stor att två egna avdelningar behövs)? Varför saknas liberalismen, själva huvudnumret i avhandlingen (den finns nu med som konsekvens, snarare än som utgångspunkt)?

Den största luckan finns efter en utgångspunkt som var intellektuellt viktig för Almqvist, men som inte är alldeles lika enkel att knyta till en idé-

rörelse eller epok av det slag som finns i läroböckerna (Upplysning, Romantik). Den utgångspunkten består i vad man kalla Almqvist etnologiska eller sociologiska perspektiv (bäst diskuterat i Aspelins bok om Almqvists samhällssyn från 1979). Som författare blev Almqvist alltmer av en vaken och intresserad iakttagare av omvärlden. Inte minst viktiga var de resor han gjorde ensam på somrarna flera år under trettioalet. I sina brev hem beskriver hur intressant han tyckte det var att få inblickar i olika miljöer (se t.ex. det berömda brevet till Janne Hazelius den 13 september 1837) Almqvist menade själv att dessa verklighetsstudier hade radikaliserat honom och givit honom en sannare bild av människors villkor än de kammarlärda hade. Argumentet kommer tillbaka i *Europeiska missnöjets grunder*, där berättaren (som inte är Almqvist, men mycket lik honom) säger så här:

”Du vet, att jag i flera år rest för att lära känna människor. Ofta utan att de märkte det, studerade jag dem. De der böckerna, af hvilkas läsning vi begge tillsammans njutit, ligga som oftast för mina tankar. Min hemliga afsigt med mina resor är att erfara, om människorna i sjelfva verket befinna sig så och kunna hjälpas så, som vi många gånger öfverlagt om. Jag ville ej taga saken blott theoretiskt, derföre ser jag mig omkring.” (SV 14, s. 23.)

”Att se sig omkring” – det var en av de enkla men intellektuellt revolutionerande utgångspunkterna för Almqvists tänkande under fyrtiotalet och jag hade gärna sett den bland Burmans viktiga kontexter.

Den centrala linjen i avhandlingen är att klargöra graden och arten i Almqvists liberalism. Det görs nyanserat och övertygande, och konstigt nog har området inte utforskats systematiskt tidigare. Algot Werin behandlade visserligen Almqvists liberalism i sin avhandling, om än kanske mer kortfattat än titeln på hans bok låter ana (*C. J. L. Almqvist. Realisten och liberalen*, Stockholm: Bonnier, 1923). Under 1960- och 1970-talet växte en ny bild av Almqvist fram, då ofta med tonvikten på det som förenade honom med Marx och den utopiska socialismen. Sådana perspektiv finns i arbeten av Kurt Aspelin, Gunnar Balgård och Folke Isaksson. Följden blev att Almqvists liberalism sköts i bakgrunden. I Kurt Aspelins stora bok om Almqvists samhällsanalys kring 1840 nämns varken Jeremy Bentham, John Locke eller John Stuart Mill. Och de nämndes faktiskt inte heller hos Werin, som främst tog fasta på den svenska traditionen.

Vad Anders Burman gör är att i anslutning till Algot Werin föra samman Almqvists liberalism med hans förmarxistiska radikalism. Ur eftervärldens synvinkel kan de te sig delvis oförenliga, men för Almqvist och samtiden var de i hög grad samma sak – en front mot tidens konservatism.

Frågan är då hur Almqvist ska kontextualiseras, hur man väljer med vilka idétraditioner inom liberalismen han ska förknippas. Anders Burman har framförallt valt de stora internationella namnen för att precisera Almqvists profil. Det innebär en betydande tydlighet i jämförelsen – de kända namnen blir koordinater i ett intellektuellt system där Almqvist kan placeras in och beskrivas genom belysande jämförelser. Men i hur hög grad tjänar det till att *förklara* Almqvists liberalism? Det är tveksamt om Almqvist ens hade läst de klassiska liberala lärofäderna. En person som nog borde ha lyfts fram mer är Lars Johan Hierta. I ett större idéhistoriskt perspektiv var han ingen förnyare eller tankeutvecklare, utan snarare en förvaltare av Benthams tanke om största möjliga lycka åt största möjliga antal. Men i kraft av sin publicistiska insats har Hierta har en central plats i den svenska liberalismens historia. Han hade också stor betydelse för Almqvist som dennes arbetsgivare. De arbetade tillsammans under hela fyrtio-talet, med Hierta som den som bestämde tidningens politiska linje. Det är naturligtvis inte lätt att dra gränserna mellan den europeiska liberalismen och Aftonbladliberalismen, men avhandlingen hade förmodligen tjänat på att den senare lyfts fram mer, helt enkelt eftersom den var vardagsmiljön för Almqvists liberalism.

Med rätta pekar Anders Burman på konsekvensen i Almqvists tänkande och att hans motsägelsefullhet ofta har överdrivits – eller åtminstone gjorts mer originell än den är. Almqvists motsägelser kan ofta ses som liberalismens egen ambivalens – tydligare än många andra gestaltade han sentensen ”att vara liberal är att vara kluven”. Hans typ av liberalism krävde bland annat en ömtålig balans mellan frihet och självdisciplin. Därför ter de disciplinerings teorier som Anders Burman ibland använder för att analysera Almqvists tänkande ganska klumpiga. De verkar söka efter ensidighet där Almqvist själv tvärtom strävade dubbelhet (se ex. användningen av Foucault på s. 124 f). Teoretiskt kan problemet beskrivas som svårigheten att analysera vänsterliberalism med den typ av hyperliberalism som Foucault företräder (ingen liberal kunde bli liberal nog för honom).

Det finns också en annan punkt där jag inte riktigt håller med Anders Burman Det gäller Almqvist och ekonomin. Tidigt i avhandlingen sägs, mycket riktigt, att Almqvist hade begränsade nationalekonomiska kunskaper (s. 31). Det stämmer nog, även om Almqvist, som Burman mycket riktigt påpekar, gjorde storvulet spekulativa insatser i genren. Men Burman går vidare till att hävda att Almqvist saknade intresse för ekonomisk analys. ”Det var utifrån ett religiöst, moraliskt och politiskt perspektiv, inte ett ekonomiskt, som han analyserade och kritiserade det samtida samhället.” (s. 31).

Här menar jag att Burman driver sin tes alldeles för långt. En brist på kunskaper behöver inte betyda en brist på intresse. Ekonomiska förhållanden var i själva verket grundläggande för hans analys av samhället. Om och om igen pekade han på behovet av ekonomisk självständighet för människors lycka. Det är hela tanken bakom *Det går an* (Sara Videbeck kan leva som hon vill eftersom hon är självförsörjande), liksom bakom flera av folkskrifterna (de unga bondparen när självständighet och stolthet genom hårt arbete). Burman framhåller faktiskt detta själv (ex. s. 41; jfr citat på s. 153 och påpekande s. 162, 166) och han pekar också på ett brev från Almqvist till Atterbom i januari 1839 där han framhöll alla människors rätt till ekonomiskt drägliga villkor (s. 114). Almqvists intresse för pengarnas nästan magiska förmåga att förvandla människors villkor syns vidare i programskriften *Hvad är Penningen?* och romanen *Smaragd-Bruden*. Till sist arbetade han också fram ett stort ekonomiskt program i *Europeiska missnöjets grunder*, komplett med planer för en arvsskatt och ett barnförsäkringsverk som skulle ge barn och mödrar ekonomisk trygghet om pappan övergav familjen.

Allt var exempel på en klassisk liberal grundtanke – människor kan bara nå lycka om de är ekonomiskt trygga och självständiga. Och felet med det dåtida samhället var för Almqvist att det ofta hindrade människor från att nå denna ekonomiska självständighet.

Vid mitten av 1840-talet skrev Almqvist en artikelserie som hette ”Tråkigheten, stadd på upp-vaktningar” (*Jönköpingsbladet* 1846; tr. i *Journalistik* 2). Den är lika träffande som underbart osaklig. Tråkigheten är en prudentlig herre som har egendomliga likheter med biskop Fahlerantz. Nu har Tråkigheten tröttnat på att Glädjen har så stort inflytande över människorna. Han bestämmer sig för att vandra runt till landets författare

och sprida sin tråliga magi över deras papper och bläckhorn. Så väl lyckas han att nästan alla Almqvists kollegor är Tråkighetens mjuka tjänare när artikelserien är över.

Tråkigheten gör fortfarande sina visiter, både hos författare och hos vetenskapsmän. Men hos Anders Burman har han inte blivit insläppt. Där verkar det som Glädjen har styr arbetet, vid skrivbordet, i biblioteket och i arkivet. Resultatet har blivit en avhandling som är både välskriven och intellektuellt vital. Den kommer säkert att bli ett standardverk som forskare och lärare kommer att återvända till. Där finns en vetenskaplig glädje i framställningen, en kärlek till att lära och lära ut som är vetenskapens bästa vän.

Johan Svedjedal

Daniel Andersson, *The Nothing That Is. The Structure of Consciousness in the Poetry of Wallace Stevens* (Acta Universitatis Upsaliensis, Skrifter utgivna vid Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 40). Uppsala 2006.

Daniel Anderssons doktorsavhandling *The Nothing That Is. The Structure of Consciousness in the Poetry of Wallace Stevens* är en studie över den amerikanske diktaren Wallace Stevens (1879–1955) poesi. Daniel Andersson vill belysa förhållandet mellan medvetande och värld, iakttagaren och det iakttagna hos Stevens och därvid undersöka medvetandestrukturer och medvetandemönster.

Merparten av den ymniga sekundärlitteraturen om Stevens har en komparativ, formell eller kontextuell inriktning. Oenigheten mellan forskarna är utpräglad. Inspirerad av den franskspråkiga tematiska kritikens teoretiska implikationer betraktar nu Daniel Andersson Stevens poetiska *oeuvre* som ett enda stort helt eller som en poetisk värld, ett imaginärt universum (med Stevensforskningens eget ord skulle vi kunna säga en *mondo*) i vilket medvetandets och världens manifestationer knyts samman i det poetiska yttrandet. I Stevens poetiska värld inskrives ett cogito som kan manifesteras som en oberoende ontologisk kategori genom uttolkarens tolkningsakt. Detta cogito uppehålls av ett specifikt tematiskt mönster som präglar Stevens hela imaginära universum.

Avhandlingens främsta syfte är att tydliggöra detta ständigt närvarande tematiska mönster, ett mönster som kan uppdelas i tre åtskilda men tätt

förbundna kategorier: 'descent', 'nothingness' och 'ascent'. Avhandlingsförfattaren tar sitt stöd i fenomenologisk och existentiellisk teori i allmänhet och i Jean-Paul Sartres skrifter i synnerhet och gör "tematiska närläsningar" av dikter han med rätta anser vara representativa.

Kapitel I i avhandlingen innehåller en översikt över Stevensforskningen, vilken redan Joseph N. Riddel – i mitt tycke något förhastat mot bakgrund av person- och miljökulten av exempelvis Joyce och Kafka – kallade industri. Merparten av den forskning som presenteras är amerikansk. Översikten inleds med studier över biografi och kontext; bland biografierna betonas särskilt Joan Richardsons tvåbandsverk *Wallace Stevens: Poetry as Life* (vilket när det utkom 1986 och 1988 jämfördes med W. Jackson Bates föredömliga Keatsbiografi). Vad gäller kontextforskningen nämns särskilt James Longenbach och Alan Filreis och vissa feminister (Mary Arensberg, Jacqueline Vaught Brogan) insatser diskuteras kortfattat. Minoriteten av forskare, bland dem John J. Enck, menar att Stevens är "consistent", majoriteten hävdar däremot att han förändras. Naturligt nog har vissa forskare intresserat sig för den unge Stevens, medan andra fokuserar den senare. I synnerhet framhåller avhandlingsförfattaren Helen Vendler *On Extended Wings* och Margaret Dickies dubbelstudie av Stevens och Emily Dickinson.

I anglosachsisk litteraturforskning är skiftet från frågan "what?" till frågan "how?", vilken delvis hänger samman med ett paradigmskifte i samband med den s.k. 'linguistic turn'. av avgörande betydelse. Hos Daniel Andersson aktualiseras vändningen mot språket på s. 21 ff. Forskning om syntax, metaforer och språkfilosofi, liksom J. Hillis Millers betydelsefulla *Poets of Reality*, där metaforen hävdas skapa en ny realitet, diskuteras sakkunnigt. Underhand riktas kritik mot flera böcker i forskningsöversikten, exempelvis Eugene Paul Nassars *Wallace Stevens*, eftersom den saknar precisa slutsatser.

Därefter behandlar Daniel Andersson riktningen "Litteratur och filosofi" (s. 24 ff.). I synnerhet Harold Bloom har i ett flertal böcker och artiklar understrukit arvet från brittisk romantik och amerikansk transcendentalism (Emerson och även Whitman). Tidiga forskare – bl.a. Haskell M. Block och Anna Balakian – har tagit fasta på upprätthållandet av den symbolistiska traditionen hos Stevens, medan Michel Benamou fäst uppmärksamheten vid skillnaderna mellan Stevens